ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ФАЛСАФА кафедраси

«ФАЛСАФА»

фанидан

“Онг, унинг келиб чиқиши ва моҳияти” мавзуси бўйича бакалавр талабалар учун услубий тавсиялар

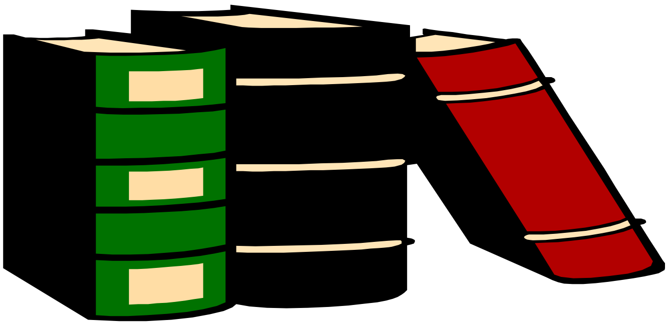

Наманган - 2008

НамДУ “Фалсафа” кафедраси ўқитувчиси А.Нуриддиновнинг “Фалсафа” фанидан “Онг, унинг келиб чиқиши ва моҳияти” мавзусида тайёрлаган услубий тавсияларига

Тақриз.

Ушбу “Онг, унинг келиб чиқиши ва моҳияти” мавзусига оид тавсиялар Фалсафа фани бўйича мавжуд ҳозирдаги намунавий ва ўқув ишчи дастурлари талабларига мувофиқ тайёрланган ва унга мос кеади. Муаллиф ушбу мавзуни ёритиш мақсадида алоҳида режа савоини ишлаб чиққан ва шу асосда ўз тавсияларини ҳам ишлаб чиққанлар. Дастлаб, Онг нима? деган саволга жавоб бериб аниқлик киритилади. Шунингдек ушбу мавзуни муаммо сифатида ўрганилиш тарихи борасидаги тарихий фалсафий фикрлар баён этилган. Мавзуни таҳлил қилинар экан айрим ҳолларда буюк алломаларнинг афоризмлари ўринли мисол қилиб келтирилган. Мавзуда яна онг хос бўлган хусусият инъикос шакллари ҳамда уларнинг эволюциясига алоҳида тўхтаб ўтилган. Айниқса талабалар учун жуда муҳим бўлган мавзуга оид ўз-ўзини англаш ва унинг шаклларига ҳам ҳар тарафлама мукаммал ёндошилган.

Ҳар бир мавзу баёнида намунавий дастурда кўрсатилган адабиётлар қўлланилиши билан бир қаторда Фалсафадан интернет сайтларидаги ахборотлардан ҳам фойдаланилган.

Ҳар қандай мутахассис фаолияти фалсафа илмини пухта ўзаштирганлигига ва ундан фойдалана олишга боғлиқлик эканлигига талабалар диққат-эътибори қаратилган.

Фалсафа кафедраси ўқитувчиси А.Нуриддиновнинг “Фалсафа” фанидан “Онг, унинг келиб чиқиши ва моҳияти” мавзусида тайёрлаган услубий тавсияси электрон вариантини Ziyo-Net тармоғига бериш мумкин деб хисоблайман.

“Фалсафа” кафедраси: **катта ўқитувчи Ф.Орипов**

НамДУ “Фалсафа” кафедраси йиғилиши баённомасидан

27.08.2008. Наманган шахри

Кўчирма.

Кун тартиби: кафедра ўқитувчиси А.Нуриддиновнинг “Фалсафа” фанидан “Онг, унинг келиб чиқиши ва моҳияти” мавзуси бўйича бакалавр талабалари учун услубий тавсиялар мухокамаси тўғрисида.

1) Қатнашди: доц Д.А.Рахимбоева, проф. А.Абдурахманов, доц Э.Шарипов, катта ўқитувчилар М.Абдуллаева, А.Аҳмедов, Д.Тошбаева, Ф.Орипов, ўқитувчилар А.Отамирзаев, А.Нуриддинов, И.Икрамов, Ш.Алимкулова, А.Тўхтабаев, Қ.Махкамов, К.Юлдашходжаев, Н.Зайнобиддинова.

Йиғилишда кафедра мудири, доц. Д.А.Рахимбоева сўзлади: У ўз сўзида “Онг, унинг келиб чиқиши ва моҳияти” фалсафадаги энг долзарб мавзулардан бири эканлиги, фанда бу масалага катта эътибор қаратилгани ҳақида гапирди. “Онг, унинг келиб чиқиши ва моҳияти”нинг фалсафий тахлили, унинг моҳияти ва предмети ҳақида услубий тавсияларда атрофлича баён этилган. Айниқса, катта эътибор “Онг, унинг келиб чиқиши ва моҳияти”нинг шакллари, турлари, назария ва методология масалаларига эътибор қаратилган. Айниқса ҳозирги замон фанлари, уларнинг жамият тараққиётидаги ижобий, томонлари ёритиб берилган. Мен ушбу мавзуни тўла ёритилган ва у Олий таълим талабига жавоб беради деб ҳисоблайман.

Доцент Э.Шарипов сўзи: Услубий тавсиялар “Онг, унинг келиб чиқиши ва моҳияти”нинг шакллари, турлари, назария ва методология масалаларига эътибор қаратилган Шунингдек ушбу мавзуни муаммо сифатида ўрганилиш тарихи борасидаги тарихий фалсафий фикрлар баён этилган. Мавзуни таҳлил қилинар экан айрим ҳолларда буюк алломаларнинг афоризмлари ўринли мисол қилиб келтирилган. Мен бу мавзунинг моҳияти тўла ёритилган деб Олий мактаб талабига жавоб беради деб ҳисоблайман.

Йиғилишда кафедранинг катта ўқитувчилари М.Абдуллаева, Д.Тошбоева, А.Аҳмедов ва ўқитувчилардан И.Икрамов, Н.Зайнобиддинова ва бошқалар ҳам услубий тавсиялар ўзининг илмийлиги, манбаларга бойлиги, ихчамлиги билан ДТС талаблари тўла мос деб, ўз фикрларини билдирдилар. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда кафедра йиғилиши қарор қилади.

Қарор:

1. НамДУ фалсафа кафедрасининг ўқитувчиси А.Нуриддиновнинг “Фалсафа” фанидан “Онг, унинг келиб чиқиши ва моҳияти” мавзуси бўйича бакалавр талабалари учун услубий тавсиялар ДТС талабларига мос деб ҳисоблансин ва “ZiyoNet” тармоғига тавсия этилсин.
2. Ушбу қарорни тасдиқлашни НамДУ ўқув-услубий кенгашидан сўралсин.

Фалсафа кафедраси мудири: Д.А.Рахимбоева.

Котиб: А.Ш.Тўхтабаев

«Фалсафа» фанидан талаблар учун услубий тавсиялар барча бакалавр йўналишлари учун мўлжалланган бўлиб, у Наманган Давлат Университетининг «Фалсафа» кафедраси йиғилиши 2008 йил 28 август «1» - сонли мажлисида муҳокама этилди ва ўқитиш жараёнида фойдаланиш учун тавсия этилди.

Тузувчи: ***Абдулвоҳид Нуриддинов - ўқитувчи***

Тақризчи: ***Орипов Фахриддин-катта ўқитувчи***

НамДУ ўқув-услубий кенгашида муҳокама қилинган ва тавсия этилган.

Баённома № ______ «______» _________________ 2008 йил.

Ўқув-услубий кенгаш раиси: ______ _________________________

(имзо) *(Ф.И.О)*

Онг, унинг келиб чиқиши ва моҳияти.

Режа:

1. **Онг ижтимоий тарихий ҳодиса.**
2. **Онгни турлича тушуниш.**
3. **Инъикос шакллари.**

Онг нима? Инсон азал-азалдан ўзигагина хос бўлган онгнинг нима эканлиги тўғрисида ўйлаб, баҳслашиб келади. Бу баҳсларнинг бир жиҳати, онг табиат маҳсулими ёки инсон онги илоҳий яратилганми? деган масаладан иборат. Иккинчи жиҳати эса, инсон дунёни доимо бир хил англаганми? Яъни асрлар давомида инсон онги такомиллашиб келганми ёки ҳамон ўша-ўшами? деган муаммо билан боўлиқ.

«Ўзингни билсанг, оламни биласан»,-деган эди Суқрот. Афоризмга айланиб, кетган бу фикр ортида олам моҳиятини англашга йўл очиши мумкин, деган ғоя ётибди. Шу маънода, инсон ўзини ташқи оламдан ажратиб, алоҳида бир мўжиза ва тадқиқот мавзуи сифатида ўрганишга ҳаракат қила бошлаган, пайтдан буён уни ўйлантириб келаётган муаммолардан бири онгнинг моҳияти, унинг келиб чиқиши масаласидир.

Онгни диний тушуниш уни илоҳий ҳодиса, худо яратган мўжиза тарзида талқин қилишга асосланади. Кўпгина динларда инсон онги буюк илоҳий ақлнинг миттигина акс этиши, унинг намоён бўлиш шакли тарзида тавсифланади. Инсон танасидаги руҳ бизнинг истак ва фикрларимизни ташувчисидир.

Онг моддийликнинг мияда акс этиши деб тушунишда, унинг моҳияти инсон танаси фаолияти билан боўлаб талқин этилади. Бундай қарашлар ҳам қадимий илдизларга эга. XVIII асрга келиб онгни бевосита инсон мияси фаолияти билан боўлашга ҳаракат қилган қарашлар ҳам шаклланди. Фалсафа тарихида «Вулъгар материализм» деб ном олган оқим намояндаларининг қарашлари бунга мисол бўла олади. Уларнинг фикрича худди жигар сафро ишлаб чиқаргани каби, мия ҳам онгни ишлаб чиқаради. Бундай ёндашув натижасида онг идеал эмас, балки моддий ҳодиса, деган хулоса келиб

чиқади. Ваҳоланки, сафрони кўриш мумкин, аммо онгни кўриб ҳам, ушлаб ҳам, ўлчаб ҳам бўлмайди.

Онг тарихи инсоннинг инсон бўлиб шакллана бошлаши тарихи билан боўликдир. Узоқ вақт давомида инсон, унинг онги планетар, яъни Ер шари доирасидаги ҳодиса сифатида қараб келинди. Ҳозирги замон фани масалага кенгроқ доирада ёндашиш зарурлигини кўрсатмоқда. Чунки фан далиллари инсон пайдо бўлишини фақат Ерда кечган жараёнлар билан чеклаб қўйиш тўғри эмаслигини, у коинот эволюциясининг табииий ҳосиласи эканлигини тобора чуқурроқ исботламоқда.

Инсон биологик ва ижтимоий ҳаракатнинг ташувчиси экан, ҳаракат шакллари ўртасидаги узвий алоқадорликни, унинг юқори шакллари қуйи шаклларига боўлиқлигини, таянишини улардан ўсиб чиқишини унутмаслик лозим.

Бошқача айтганда, улар ўртасида узвий алоқадорлик мавжуд. Онг тарихи Қуёш системаси ва ундан миллионлаб йиллар давомида содир бўлган ўзгаришлардан ҳам айрича олиб қаралиши мумкин эмас. Айни мана шу жиҳатдан олганда, онгни шаклланишини космик ҳодиса сифатида қараш мумкин.

<u>Инъикос шакллари эволюцияси ва онг.</u> Онг инъикоснинг олий шаклидир. Энг умумий маънода, ҳар қандай предметларнинг у билан таъсирлашувда бўлган бошқа предметларнинг таъсирини муайян тарзда акс эттириш билан боўлиқ хоссасига инъикос дейилади.

Шу маънода инъикос ҳамма жойда мавжуд. Айни пайтда ҳар бир ҳолатда у ўзига хос хусусиятга эгадир. Чунончи, нотирик табиатдаги инъикос бир-биридан тубдан фарқ қилади. Нотирик табиатда у мураккаб характер касб этади.

Айни пайтда ахборотли инъикоснинг ўзи тирик табиатнинг ҳар бир даражасида янада мураккаблашиб, ўзига хослик касб этади. Мана шундай мураккаблашув жараёни психик инъикос даражасида воқеаликка актив муносабат ҳам шаклланади, инъикоснинг илгарилаб боришидан эса, ўз

навбатида, унинг ўзига хос, юқори шакли бўлган онгнинг пайдо бўлишига имконият яратилди.

Онг ва мия. Инсон мияси нозик, мураккаб тузилишга эга бўлган тизимдир. Айнан унинг мураккаблиги онг пайдо бўлиши мумкинлигининг асосий шартидир. Бундай ҳолат ҳам узоқ давом этган эволюциянинг табиий ҳосиласидир.

Аммо юксак даражада ташкил топган миянинг ўзи ҳам ҳали онг пайдо бўлиши учун етарли эмаслигини унутмаслик лозим.

Шу ўринда вульгар материалистлар қарашларига яна бир марта мурожат қилиш лозим. Агар улар ҳақ бўлганида эди, ҳайвонот оламига тушиб қолган инсон болаларида ҳам онг шаклланган бўлиши керак эди. Улар ҳайвонлар орасида бўлганида ҳам жигар сафро ишлаб чиқараверади. Аммо, мия онгни ишлаб чиқармайди. Бундан онгнинг ижтимоий-руҳий ҳодиса эканлиги ва у фақат жамиятдагина шаклланиши мумкинлиги ҳақидаги хулоса келиб чиқади.

Онг ва руҳият. Онг психик инъикоснинг ўзига хос юксак шаклидир.

3. Фрейд фикрича, психика онгсизлик, онг ости ҳодисаларини ва онгнинг ўзидан иборат уч қатламдан ташкил топган. Инсон ҳаёти ва фаолиятида онг билан бир қаторда онгсизлик ва онг ости ҳодисалари ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Психологлар фикрича, инсон фарзандининг камол топа бориши билан бир қаторда кўплаб функциялар онг назорати остидан чиқиб автоматик характер касб этиш билан характерланади.

Айтайлик, биринчи марта машинага ўтирганимизда, биринчи марта сурат олаётганимизда деярли барча ҳаракатларимиз онгнинг қаттиқ назорати остида бўлади. Вақт ўтиши билан эса кўпгина ҳаракатларни онгсиз тарзда, англамаган ҳолда бажара бошлаймиз.

Онгсизлик доирасига онг назоратидан ташқарида қолган сезги, тасаввур,инстинкт ва интуиция каби ҳодисалар ҳам киради. Онг ости

ҳодисалари ҳам психик жараёнларнинг муҳим бўуинидир. З. Фрейд фикрича, улар онгсизлик билан онг ўртасидаги чегаравий соҳадир.

Онгнинг тузилиши. Онг ўзаро алоқада бўлган турли унсурлардан ташкил топган мураккаб маънавий тузилишга эга.

Онг инъикоснинг ўзига хос шакли экан, аввало, ундан акс эттириладиган объект ҳақидаги муайян билимлар ҳиссий ва рационал шаклда ўз ифодасини топади. Демак, билим онг тузилишининг асосий унсуридир. Шунинг учун ҳам билимларнинг бойиб чуқурлашиб, бориши онг роивожланишини характерлайдиган муҳим белгиси сифатида юзага чиқади.

Онг тузилишининг яна бир унсури хилма-хил кўринишларда намоён бўладиган кечинмалардир.

Онг ва тил. Тил онгнинг инсонгагина хослигини исботловчи омиллардан биридир. Хўш, тил деганда ўзи нима тушинилади? Тил бу энг аввало, муайян белгилар тизими демакдир. Аммо, тилнинг хусусиятларини шу билангина чеклаш тўғри эмас. Негаки, муайян белгилар тизими ҳайвонларга ҳам хос, улар ёрдамида жонзотлар ўртасида муайян ахборот алмашинуви содир бўлади.

Айтайлик, кабутарларнинг «муҳаббат» рақси, жонзотларнинг хавф-хатар пайдо бўлганда турли товуш-белгилар ёрдамида бир-бирини огоҳлантириши, айрим ҳайвонларнинг ўзи яшайдиган ҳудудни турли йўллар билан «чегаралаб» чиқиши ана шундай белгилар тизимининг ўзига хос кўринишларидир.

Тил қайд қилинганидек, белгилар тизимидир. Фан юксак тараққий қилган ҳайвонларда ахборот узатишга хизмат қиладиган мураккаб белгилар тизими мавжуд эканлиги ва у ҳайвонот олами эволюцияси билан бир пайтда такомиллашиб борганлигини исботламоқда.

Демак, тил белгилар тизими келиб чиқишидан қатъий назар фақат инсонгагина хос ва у онг билан узвий боўлиқдир. Негаки, тилда онг гавдаланади. Тил ёрдамидагина онг кишининг ўзи ва бошқалар учун воқеликка айланади. Айни пайтда инсоният биз кундалик ҳаётда қўллайдиган

табиий тил билан бир қаторда мулоқотнинг ранг-баранглигини таъминлайдиган, фикрни ифодалашга хизмат қиладиган ўзига хос имо-ишоралар рақс, мусиқа «тилига» ҳам эга. Шундай бўлса-да улар сўзга кўчгандагина англашилади, ундаги мазмун тушунарли бўлади.

Шу билан бирга миллий тиллар билан бир қаторда илм-фан ютуқларининг тез тарқалишида муҳим роль ўйнайдиган интернационал ***тил-фан тили***, унинг тушунчалари ва формулалари ҳам борлигини унутмаслик керак.

Ўз-ўзини англаш, унинг шакллари. Инсон объектив воқеликни акс эттириш билан бир қаторда ўзи ҳақида фикр юритиш, руҳида кечаётган жараёнларни таҳлил қилиш, хатти-ҳаракатларини назарий таҳлил қилишдек қобилиятга ҳам эга.

Ўзини ўзгалардан ажрата билиш, ўзига муносабат, имкониятларини баҳолаш ўз-ўзини англаш сифатида намоён бўлади. Ўз-ўзини англашда ўзини билиш, баҳолаш ва тартибга солишдек унсурларни ажратиш мумкин. Бу унсурлар ўз-ўзини англашнинг соҳибига-субъектига кўра фарқланувчи муайян шахс, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамиятга хосдир.

Шахснинг ўз-ўзини англаши ҳақида гап кетар экан, у ўзини алоҳида организм, оила, ижтимоий гуруҳ, миллат, маданиятга мансублигини ва юқоридаги хусусиятларидан қатъи назар алоҳида ва бетакрор «Мен» сифатида англашдек босқичларни босиб ўтишини таъкидлаш зарур.

Инсоннинг камол топиш жараёни, ўз-ўзини англашнинг ривожланиши ўзига хос характер касб этади. Масалан, дастлабки даврда болада аввало, бошқалар томонидан берилган тасаввур ва баҳолар устунлик қилади. Боланинг тафаккури ўсиши билан, у оламни мсустақил англай бошлайди ва ўзининг имкониятларини ўзи баҳолашга ўргани боради. Айнан мана шу даврда тўғри йўлга қўйилган тарбия муҳим аҳамиятга эга бўлади. Чунки айнан мана шу тарбия таъсирида болада ўз имкониятларини тўғри баҳолаш ҳам ёки унга ортиқча баҳо бериб юбориш ҳолати ҳам шаклланиб қолиши мумкин.

Шахснинг ўз-ўзини англаш жараёнига турли ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва мафкуравий омиллар ҳам кучли даражада таъсир кўрсатади.

Онг ва ахборот. Кейинги йилларда «Информацион портлаш» тушунчаси ҳам тез-тез ишлатилмоқда. XX асрнинг энг муҳим ютуқларидан бири бу компъютерларнинг яратилганлигидир. Дастлаб секундига минглаб операциялар бажара оладиган компъютерлар бўлган бўлса, уларнинг бугунги авлоди 10 миллионлаб мураккаб операцияларни қойилмақом қилиб уддалайди. Компъютерлар қанчалик мураккаб операцияларни бажармасинлар инсон, томонидан программалаштирилган жараёнларнигина амалга оширадилар, ундан ташқари чиқа олмайдилар. Инсоннинг фикрлаш жараёни онгсизлик, онглилик, кечинмалар, ижод каби ҳодисаларни қамраб олади. Компъютер эса бундай хусусиятларга эга эмас. Шундай экан, компъютерлар инсоннинг муайян йўналишлардаги ақлий фаолиятини енгиллаштиришга хизмат қилади, аммо ўзининг яратувчиси устидан ҳукмрон бўла олмайди.

Ижтимоий онг тушунчаси. Ҳар бир кишига хос индивидуал онг бўлиши исбот талаб қилмайдиган ҳол. Жамият ягона жисм эмас-ку, унда яхлит англаш усули ва умумий онг бўлиши тўғрисида гапириш қандай бўларкин? деган саволлар ҳам учрайди.

Жамият мураккаб ва серқирра ҳодиса. Унинг хилма-хил соҳаларида содир бўлаётган ўзгаришлар кишилар онгида ўз аксини топмаслиги мумкин эмас. Ана шу жараённи ифодалаш учун, одатда, ижтимоий ва индивидуал онг тушунчаларини ишлатамиз.

Ижтимоий онг табиий ва ижтимоий воқеликнинг инъикоси, жамиятнинг муайян даврига ёки қисмига тегишли бўлган умумий ҳис-туйўулар, кайфиятлар, қарашлар, ғоялар, назариялар мажмуидир.

Ижтимоий онг туфайли жамиятнинг ўз-ўзини англаши содир бўлади, кечаётган жараёнларга муносабати шаклланади. Ижтимоий ўзгаришлар билан бир қаторда ижтимоий онг ҳам ўзгариб ривожлагниб бораверади.

Аввало, ижтимоий онгга ворислик хос эканлигини таъкидлаш лозим. Бу ижтимоий онг шаклларининг ўз ривожланиш мантиқига, қонуниятларига эга эканлигида яққол намоён бўлади.

Ижтимоий онг, ундаги ўзгаришлар воқеликка ҳамма вақт акс таъсир этиб келган.

Индивидуал онг муайян, гуруҳ, элат, миллатга мансуб бўлган айрим кишининг онги бўлиб, жамиятдаги воқелик ва реал борлиқнинг алоҳида олинган шахснинг онгида акс этишидир.

Ижтимоий ва индивидуал онг ўртасидаги ўхшашлик бир томондан, ҳар иккаласининг ҳам ижтимоий воқеликни акс эттиришида кўринади. Бошқа томондан ижтимоий онг воқеликни индивид онги орқали акс эттиради. Чунки, ижтимоий воқеликда юз берадиган ўзгаришлар аввало, алоҳида кишилар онгида ўз аксини топади ва ундан сўнгина ижтимоий онгда гавдаланади.

Ижтимоий онг билан индивидуал онг ўртасида фарқли томонлар ҳам мавжудки, улар қуйидагиларда кўринади:

<u>Биринчидан,</u> индивидуал онгнинг соҳиби, субъекти алоҳида олинган индивид бўлса, ижтимоий онгнинг субъекти жамиятдир.

<u>Иккинчидан,</u> уларнинг фарқи шаклланиш шарт-шароитларида кўринади. Бошқача айтганда ижтимоий онгга кўламлилик, кенг қамровлилик, индивидуал онгга эса ўзига хослик, бетакрорлик хосдир.

Ó÷èí÷èäàí, èæòèìîèé îíã èæòèìîèé âî=åëèêíè àêñ ýòòèðãàíëèêãè ó÷óí ìóàéÿí =îíóíèÿòëàðãà áûéñóíàäè, óëàð àñîñèäà ðèâîæëàíàäè. Èíäèâèäóàë îíã ýñà, àéðèì èíäèâèäíèíã òó\èëèøè áèëàí øàêëëàíèá òàðà==èé =èëèá áîðèá, óíèíã âàôîòè áèëàí áàðùàì òîïàäè. Àììî áó èíäèâèä îíãèíèíã áóòóíëèàé áàðùàì òîïèøини щàììà âà=ò щàì àнãëàòàâåðìàéäè. Ìàñàëàí, Ãèïïîêðàò âà Èáí Ñèíî òàúëèìîòëàðè, Àôëîòóí âà Áåðóíèéíèíã \îÿëàðè, Íàâîèé âà Ãàíäèíèíã ãóìàíèçìè êèøèëàð ó÷óí щàììî êàòòà àùàìèÿòãà ýãà áûëèá =îëìî=äà.

<u>Òûðòèí÷èäàí,</u> èíäèâèäóàë îíã àéðèì \îëàðäà èæòèìîèé îíãäàí óçèá êåòèøè ¸êè îð=àäà =îëèøè ìóìêèí. Ôàí òàðèõèäà êåñêèí áóðèëèøëàð ÿñàãàí îëèìëàðíèíã, æàìèÿò

òàðà==è¸òèíèíã èñòè=áîëëàðèíè îëàèíààí àéòèá áåðãàí ìóòàôàêêèðëàðíèíã =àðàøëàðè èíäèâèäóàë îíã ààúçàí èæòèìîèé îíãääí íå÷î\ëèê èëãàðèëàá êåòèøè ìóìêèíëèãèäà ¸ð=èí ìèñîë áûëà îëàäè.

<u>Èæòèìîèé îíãíèíã ñòðóêòóðàñè</u> иæòèìîèé ìóíîñàáàòëàð âà êèøèëàð ôàîëèÿòèíèíã òóðëàðè áèëàí áåëãèëàíàäè. Îäàìëàð ôàîëèÿòè қàí÷àëèê õèëìà-õèë, óëàðíèíã èæòèìîèé ìóíîñàáàòëàðè қàí÷àëèê áîé áûëñà, èæòèìîèé îíã ҳàì øóí÷àëèê áîé âà ìóðàêêàá áûëàäè. Âîқåëèêíè àêñ ýòòèðèø äàðàæàñèãà êûðà, èæòèìîèé îíã <u>îäàòèé</u> âà <u>íàçàðèé</u> îíããà áûëèíàäè.

Îäàòèé îíã ҳà¸òèé òàæðèáà àñîñèäà âóæóäãà êåëãàí îääèé õóëîñàëàð, қàðàøëàð ìàæìóèäàí èáîðàò áûëèá, êèøèëàðíèíã êóíäàëèê ҳà¸òèäàãè âîқåàëàðíè àêñ ýòòèðàäè âà ðèâîæëàíàäè. Óíèíã ñîҳèáàëàðè-ñóáúåêòëàðè àëîҳèäà îëèíãàí øàõñëàðíèíã ҳà¸òèé òàæðèáàñè, қèçèқèøëàðè, қîáèëèÿòëàðè, áèëèìëàðè, ҳà¸òäà ýãàëëàãàí ìàâқåëàðè ùå÷ қà÷îí áèð õèë áûëìàéäè.

Îäàòèé îíãäà íàçàðèé áèëèìëàðãà äàëèë âà àñîñ áûëèá õèçìàò қèëàäèãàí ýëåìåíòëàð áûëàäè. Îëèìëàð, ñàíúàòêîðëàð, òóðëè íàçàðèÿëàð áàäèèé îáðàçëàð ўðàòèøäà ҳà¸òèé-êóíäàëèê îíããà àñîñëàíàäèëàð, óíäàí ìàúíàâèé îçèқ îëàäèëàð.

Îäàòèé îíããà õàëқ äîíèøìàíäëèãè, àíúàíà âà óðô-îäàòëàð, êóíäàëèê òóðìóø қîèäà âà òàëàáëàðè, òàáèàò ҳàқèäàãè áèëèìëàð, øóíèíãäåê òóðëè óéäèðìàëàð, íîòûўðè қàðàøëàð õàì ûç èôîäàñèíè òîïàäè. Êûï àñðëèê ҳà¸òèé òàæðèáàíè èõ÷àì øàêëäà ûçèäà ìóæàññàìëàøòèðãàí õàëқ ìàқîëëàðè áóíãà ìèñîë áûëà îëàäè. Îäàòèé îíã ñîô ҳîëäà ó÷ðàìàéäè. ×óíêè, èíñîí ôàðçàíäè ìóðўàққëèê äàâðèäàíîқ ûç àòðîôидàãèëàð, ñûíãðà êèòîáëàð, òàúëèì òèçèìè ¸ðäàìèäà èíñîí çàêîâàòè ўðèøãàí èëìèé áèëèìëàðíè ҳàì ûçëàøòèðèøãà êèðèøàäè. Áîøқà÷à àéòãàíäà, ñîäð áûëà¸òãàí âîқåàëàðãà íàôàқàò ûç òàæðèáñè, áàëêè èëìèé áèëèìëàð íóқòàè íàçàðèäàí ҳàì áàҳî áåðà áîøëàéäè, íàçàðèé îíã òàúñèðèäà áûëàäè.

<u>Íàçàðèé îíã</u> äåãàíäà íàçàðè¸ò÷èëàð, îëèìëàð èøëàá ÷èққàí íàçàðèé қàðàøëàð âà èëìèé áèëèìëàð òèçèìè òóøóíèëàäè. Îäàòèé îíããàí ôàðқëè ўëàðîқ íàçàðèé îíã ûçãàðóâ÷àí õàðàêòåðãà ýãà. Øóíèíãäåê, îäàòèé îíããà âîқåàëàðíèíã òàøқè томонини ифодалаш хос бўлса, назарий онг воқеаларнинг ìîùèÿòèíè, ðèâîæëàíèø қîíóíèÿòëàðèíè àêñ ýòòèðàäè.

Øóíèíã ó÷óí ҳàì ó îäàòèé îíããà ôàîë òàúñèð қèëà îëàäè âà êóíäàëèê òàæðèáà àñîñèäà ҳîñèë қèëèíãàí áèëèìëàðíè ñàðàëàøãà ¸ðäàì áåðàäè.

Èæòèìîèé ïñèõîëîãèÿ ñîöèàë (èæòèìîèé) ìóҳèò, êóíäàëèê òóðìóø øàðîèòëàð òàúñèðè îñòèäà âóæóäãà êåëàäè âà ðèâîæëàíàäè. Óíè ñóáúåêòèãà êûðà ìóàéÿí èæòèìîèé ãóðóù, ýëàò, ìèëëàò ïñèõîëîãèÿñè êàáè òóðëàðãà áûëèø ìóìêèí.

Àëîùèäà îëèíãàí áèð ìèëëàòãà õîñ áûëãàí ïñèõîëîãèê æèҳàòëàðíè óøáó ìèëëàò áîñèá ûòãàí òàðèõèé éûëäàí, õàëқàðî èқòèñîäèé, ñè¸ñèé, ìàäàíèé ìóíîñàáàòëàðäàí қèëèðèø çàðóð. Èæòèìîèé âîқåëèêíèíã ÿçãàðèøè áèëàí ìèëëèé ïñèõîëîãèÿãà õîñ áûëãàí õóñóñèÿòëàð ҳàì ûçãàðèá áîðàäè. Àììî áó ûçãàðèøëàð íèñáàòàí ñåêèí êå÷ãàíëèãè òóôàéëè, ó ҳàììà âàқò ҳàì òåçäà êûçãà òàøëàíàâåðìàéäè.

Èæòèìîèé ìàôêóðà (идеология) èæòèìîèé ïñèõîëîãèÿäàí òóáäàí ôàðқ қèëàäè. Èæòèìîèé ïñèõîëîãèÿ ñîöèàë ãóðóùëàð ҳà¸òèíè ìóàéÿí õèñ-òóéўóëàð, êàéôèÿòëàðãà áåâîñèòà àêñ ýòòèðñà, èæòèìîèé èäåîëîãèÿ ñîöèàë ãóðóùëàð ýҳòè¸æëàðè ìàíôààòëàðèíèíã è÷êè ìîùèÿòèíè, ñàááàáèíè ùàð õèë ўîÿëàð, íàçàðèÿëàð, òàúëèìîòëàð øàêëèäà àêñ ýòòèðàäè. Øóíèíã ó÷óí ҳàì ó èæòèìîèé ҳà¸òãà àêñ òàúñèð ûòêàçà îëèø õóñóñèÿòãà ýãà áûëàäè.

Èæòèìîèé îíã øàêëëàðèíè ôàðқëàø ìåçîíëàðè, èæòèìîèé îíã âà óíèíã äàðàæàëàðè ҳàқèäàãè ìóëîҳàçàëàð ÿêóíèäà èæòèìîèé îíãíèíã àõëîқèé, äèíèé, ýñòåòèê, ñè¸ñèé, ҳóқóқèé, ôàí, ôàëñàôà êàáè øàêëëàðè àæðàòèëèøèíè òàúêèäëàø ëîçèì.

Àââàëî èæòèìîèé îíã øàêëëàðèíèíã õèëìà-õèëëèãè îáúåêòèâ îëàìíèíã òóðëè-òóìàíëèãèäà, âîқåëèêíèíã ìóàéÿí òîìîíëàðèíèãèíà àêñ ýòòèðèøäàí êåëèá ÷èқèøèíè êûðñàòèø çàðóð. Ñîääà қèëèá àéòãàíäà, èæòèìîèé îíã øàêëëàðè, áèðèí÷è íàâáàòäà, ûçëàðèíèíã àêñ ýòòèðèø îáúåêòèãà êûðà ôàðқëàíàäè.

Àéíè ïàéòäà, èæòèìîèé îíã øàêëëàðè áèð-áèðèäàí âîқåëèêíè àêñ ýòòèðèø óñóëèãà êûðà ùàì àæðàëèá òóðàäè. Ìàñàëàí, ùóқóқèé îíã ýñà-àäàëèé ìåðàçëàð ¸ðäàìèäà âîқåëèêíè àêñ ýòòèðèøèíè áèð қàðàøàà¸қ ñåçèø ìóìêèí.

Èæòèìîèé îíã øàêëëàðè ûðòàñèäàãè ôàðқíè óëàð ðèâîæëàíèøèíèíã ûçèãà õîñëèãèäàí ùàì êûçàòèø ìóìêèí. Ôàí òàðàққè¸òè îáúåêòèâ îëàì ùàқèäàãè ÿíãèäàí-ÿíãè áèëèìëàðíèíã þçàãà êåëèøè, ÷óқóðëàøèá êåíãàéèá áîðèøè áèëàí äèíèíã ðèâîæëàíèши

ýñà, óíèíã èæòèìîèé ùà¸òíèíã òóðëè ñîùàëàðèãà, êèøèëàð ôàîëèÿòè âà òóðìóø òàðçèãà òàúñèðèíèíã ûñèá áîðèøè áèëàí õàðàêòåðëàíèøè ôèêðèìèçãà äàëèë áûëà îëàäè.

Âà íèùîÿò, èæòèìîèé îíã øàêëëàðè áàæàðàäèãàí ôóíêöèëàðíèíã ûçèãà õîñëèãè áèëàí ùàì àæðàëèá òóðàøèíè òàúêèäëàø çàðóð. Ôàíäà áèëèø àëîùèäà-òàðòèáãà ñîëèø, äèíäà-äóí¸қàðàø, ñàíúàòäà-òàðáèÿâèé ôóíêöèÿëàð àíà øóíäàé ñèñòåìà ÿðàòóâ÷è ôóíêöèÿëàð ñèôàòèäà ÷èқèøèíè êûðèø ìóìêèí.

Èæòèìîèé îíãíèíã áàð÷à øàêëëàðèãà áèëèø, òàðáèÿëàø, қàäðëàø êàáè ôóíêöèÿëàðíèíã õîñëèãè, àíè ïàéòäà, áóíäàé ûõøàøëèêíèíã äèí âà ôàëñàôà, àõëîқèé âà ùóқóқèé îíã ûðòàñèäà ÿíà ùàì êó÷ëèëèãè áóíãà ìèñîë áûëà îëàäè. Êèøèëèê æàìèÿòè òàðàққè¸òèíèíã äàñòëàáêè áîñқè÷ëàðèäà èæòèìîèé îíãíèíã àõëîқèé, äèíèé, ýñòåòèê, ñè¸ñèé, ùóқóқèé, ôàí, ôàëñàôà êàáè øàêëëàðèíèíã ùàììàñè ùàì áûëìàãàí. Æàìèÿòäà ìóàéÿí ýùòè¸æëàð âà ìàúíàâèé èøëàá ÷èқàðèøíèíã ÿíãè ñîùàëàðè ïàéäî áûëèøè áèëàí èæòèìîèé îíãíèíã ÿíãè øàêëëàðè àæðàëèá ÷èқà áîøëàäè.

Øó íóқòàè íàçàðäàí қàðàãàíäà, þқîðèäà àéòèëãàí èæòèìîèé îíã øàêëëàðèíè òóãàë äåá ùèñîáëàø õàòî áûëóð ýäè. Æóìëàäàí, ñûíããè ïàéòäà êûïãèíà èëìèé àäàáè¸òëàðäà ýêîëîãèê îíãíè èæòèìîèé îíãíèíã ìóñòàқèë øàêëè ñèôàòèäà àæðàòèøãà óðèíèø ðàñì áûëà¸òãàíëèãèíè òàúêèäëàø çàðóð.

Àõáîðîò äóí¸ñèíèíã ãëîáàëëàøóâè ÕÕ àñð àõáîðîò óçàòèøãà õèçìàò қèëàäèãàí òåõíèê âîñèòàëàðèíèíã êåñêèí âà øèääàòëè òàðàққèé ýòèøèãà éûë î÷äè. Àéíè ïàéòäà, óëàð ìàäàíèÿò ðèâîæèãà òàúñèð қèëèø èìêîíèÿòëàðèíè ùàì ûñòèðèá þáîðäè. Øóíäàí êåéèí ÷èққàí ùîëäà, ìàäàíèÿò þòóқëàðèíè òàðқàòèø áèëàí îììàëàøòèðèø, òàðқàòà îëèø èìêîíèÿòè ÿðàòèëìîқäà. Ïëàíåòàìèçíèíã òóðëè áóð÷àêëàðèäà äóí¸ãà êåëà¸òãàí ìàäàíèÿò íàìóíàëàðèíè ìèëëèîíëàðíèíã ìàúíàâèé îçèўãà àéëàíòèðà¸òãàí îììàâèé àõáîðîò âîñèòàëàðèíèíã-ãàçåòà, æóðíàëëàð, ðàäèî, òåëåâèäåíèÿ, âèäåî-òåõíèêà, êèíî êàáè ùîçèðñàëàðíèíã ðîëè áó æàðà¸íäà êàòòà áûëìîқäà, àõáîðîò ñîùàñèäà ãëîáàëëàøóâ ñîäèð áûëãàíëèãèíè êûðñàòìîқäà. Àììî áó æàðà¸íèíã èíòåíñèâëàøóâè âà ãëîáàëëàøóâè þқîðèäàãè êàáè èæîáèé æèùàòëàð áèëàí áèð қàòîðäà àéðèì ñàëáèé íàòèæàëàðíè ùàì íàìî¸í ýòìîқäà. Áó òîð ãóðóùèé, ўàðàçëè èқòèñîäèé, ñè¸ñèé, ãåîñòðàòåãèê ìàíôààòëàðäàí êåëèá ÷èққàí ùîëäà, êèøèëàð äóí¸қàðàøè, èæòèìîèé îíããà òàúñèð қèëèøíèíã ÿíãèäàí-ÿíãè éûëëàðè âà âîñèòàëàðèäàí ôîéäàëàíèøãà óðèíèøäà êûðèíìîқäà.

Àéòèø ìóìêèíêè, áóãóíãè êóíãà êèøèëàð îíãèäà ùóêìðîíëèêêà ýðèøèø, óëàðíèíã òàôàêêóð òàðçè âà қàäðèÿòëàðèíè ûçèãà áûéñóíäèðèø òóðëè êûðèíèøëàðèäàãè ìàқñàäëàðãà ýðèøèøíèíã àñîñèé éûëè áûëèá êåëìîқäà.

Òàÿí÷ òóøóí÷àëàð:

Èæòèìîèé îíã, èíäèâèäóàë îíã, îääèé âà íàçàðèé îíã, èæòèìîèé ïñèõîëîãèÿ âà èæòèìîèé ìàôêóðà, ìèëëèé ìàôêóðà, àõáîðîò äóí¸ñèíèíã ãëîáàëëàøóâè.

Дунёни англаш, инъикос, психика, онг, тил, онгнинг тузилиши, ўз-ўзини англаш, «информацион портлаш».

Òàêðîðëàø ó÷óí ñàâîëëàð:

1. Èæòèìîèé îíã íèìà?

1. Èíäèâèäóàë îíã äåãàíäà íèìàíè òóøóíàñèç?

2. Îääèé âà íàçàðèé îíã қàíäàé õóñóñèÿòëàðè áèëàí àæðàëèá òóðàäè?

3. Èæòèìîèé ïñèõîëîãèÿ íèìà?

5. Àõáîðîò äóí¸ñèíèíã ãëîáàëëàøóâè äåãàíäà íèìà òóøóíèëàäè?

6. Психика ва онг коинот эволюциясининг табиий натижаси деганда нимани тушунасиз?

1. Онг нима? Нега у ижтимоий-тарихий характерга эга дейилади?

2. Онг ва тилнинг бирлиги деганда нимани тушунасиз?

3. Ўз-ўзини англаш нима?

10. «Информацион портлаш» нимани англатади?

Àäàáè¸òëàð:

1. Ûçáåêèñòîí Ðåñïóáëèêàñè Êîíñòèòóöèÿñè (Àñîñèé қîíóíè), Òîøêåíò, Ûçáåêèñòîí, 1992 éèë
2. Êàðèìîâ.È.À. Ûçáåêèñòîí XXI àñð áûñàғàñèäà: õàâôñèçëèêêà òàùäèä, áàðқàðîðëèê øàðòëàðè âà òàðàққè¸ò êàôîëàòëàðè, Òîøêåíò, Ûçáåêèñòîí, 1997 éèë.
3. Êàðèìîâ.È.À. Æàìèÿòèìèç ìàôêóðàñè õàëқíè-õàëқ, ìèëëàòíè-ìèëëàò қèëèøèãà õèçìàò ýòñèí. «Тафаккур», 2-сон. Òîøêåíò, Ûçáåêèñòîí, 1998 éèë.
4. Êàðèìîâ.È.À. Ûç êåëàæàãèìèçíè ûç қûëèìèç áèëàí қóðìîқäàìèç, , Òîøêåíò, Ûçáåêèñòîí, 2000 éèë.
5. Êàðèìîâ.È.À. Ìèëëèé èñòèқëîë ìàôêóðàñè õàëқ ýúòèқîäè âà áóþê êåëàæàêêà èøîí÷äèð, , Òîøêåíò, Ûçáåêèñòîí, 2000 éèë.
6. Ôàëñàôàäàí ñûíãè 1995-2000 éèëëàðäà ÷îï ýòèëãàí áàð÷à àäàáè¸òëàð.